

JITKA ZABLOUDILOVÁ V RUSKÉM ZAJETÍ

TRAUMATA
VÁLKY

ORGANIZACE
ZAJATÝCH ČECHŮ
A SLOVÁKŮ V RUSKU
(1914–1918)

EPOCHA

TRAVEL

JITKA ZABLOUDILOVÁ

**V RUSKÉM
ZAJETÍ**

ALFA

VALKYRIE

Ediční rada edice Traumata války

plk. v záloze MUDr. Pavel Budinský, Ph.D., MBA
Československá obec legionářská

Mgr. Jakub Drábik, Ph.D.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Technická univerzita Liberec

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

JITKA ZABLOUDILOVÁ

V RUSKÉM ZAJETÍ

ORGANIZACE ZAJATÝCH
ČECHŮ A SLOVÁKŮ V RUSKU
(1914–1918)

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Jitka Zabloudivá, 2018
Drawings © Martin Ďásek, 2018
Photos © ČsOL, Library of Congress (LC), VÚA-VHA, 2018
Cover © Karel Kárász, 2018
Czech Edition © Nakladatelství Epocha, Praha 2018

ISBN 978-80-7557-152-6 (print)

ISBN 978-80-7557-608-8 (ePub)

ISBN 978-80-7557-609-5 (Mobi)

ISBN 978-80-7557-610-1 (pdf)

Motto

„Potvrzuji svým podpisem, že vstupuji bez jakéhokoli nátlaku se strany ruských úřadů, dobrovolně, bezvýhradně a bezpodmínečně do Československého vojska. Zavazuji se, že budu jako vojín věrně sloužiti národu československému, vedenému Československou Národní Radou, i spojencům a bezpodmínečně poslouchati všech rozkazů svých velitelů.“

Obsah

Úvod	11
Část I.: Kdo je to vlastně zajatec?	21
Otázka válečného zajetí v mezinárodním právu	22
Zajetí v první světové válce – specifika	24
Zajetí v Rusku	29
Část II.: Vývoj zajatecké otázky Čechů a Slováků v Rusku	43
Rok 1914 – V hlavní roli krajané: vznik Svazu česko-slovenských spolků na Rusi	44
Rok 1915 – Vznik prvních zajateckých organizací	49
První zajatecké organizace Čechů a Slováků.	57
Rok 1916 – Krize mezi zajatci a Svazem česko-slovenských spolků na Rusi.	62
Druhý sjezd Svazu česko-slovenských spolků a zajatecká otázka	65
Klub spolupracovníků při Svazu česko-slovenských spolků na Rusi. ...	74
Krize ve Svazu česko-slovenských spolků na Rusi.	78
Rok 1917 – Odbočka Československé národní rady v Rusku přebírá vedení čs. odbojové akce	81
Úspěch v boji u Zborova a jeho vliv na zajateckou a náborovou otázku	88
Situační v náboru zajatců po druhé ruské revoluci	96
Rok 1918 – Nábor českých a slovenských zajatců jako podmínka existence čs. legií	98
Činnost náborového odboru OČSNR	105
Vliv agitace bolševiků na zajatce.	109

Rok 1919–1921 – soupis čs. občanů, evakuace a repatriace	111
Počty českých a slovenských zajatců	115
Otázka registrace slovenských zajatců	121
Část III.: Organizace zajatých Čechů a Slováků	
v ruských zajateckých táborech	125
Zajatecké organizace českých a slovenských zajatců	126
Dárnice – písářský sbor a zajatecká organizace	134
Kurgan	141
Tjumeň a Organizace inženýrů-Čechů při štábu kavkazské armády . .	144
Petropavlovsk	150
Taganrog – Československá revoluční demokratická organizace v Taganrogu	153
Stavba murmanské železniční dráhy – nejseverněji položená zajatecká organizace Čechů a Slováků	158
Ufa.	170
Volčansk.	172
Poltavská gubernie	174
Omsk	176
Berezovka.	180
Tábory v Turkestanu:	
Taškent, Skobelevo, Andyžan, Ašchabad, Zolotaja Orda	184
Tula	191
Šajtansk.	192
Luganský újezd	193
Důstojnické zajatecké organizace	195
Sběrné tábory	204
ČÁST IV.: Vzpomínky, tradice, kultura.	211
Zajatec vzpomíná	212
Úryvky ze zajateckých dopisů či publikací	218
Závěrem	228
Přílohy	231
Prameny a literatura	260

Úvod

Co nejvíce československého vojska, co největší československou armádu! Aby svět viděl, že československý národ je proti Rakousko-Uhersku doopravdy... Když chceme mít vojsko, musíme se starat o zajatce...

T. G. Masaryk

Válečné konflikty byly odnepaměti doprovázeny zajetím, tedy stavem, kdy je voják vyřazován z boje a ocitá se v držení nepřítele. V první světové válce však poprvé tento jev dosáhl masových měřítek, ostatně jako celý válečný konflikt, a došlo i k rozšíření pojmu zajetí.

Statisíce vojáků Velké války vyvázly z bojů a dostaly se do zajetí, do táborů, v nichž většinou zažívaly epidemie, hlad, těžké práce a nekonečně mnoho utrpení i smrti. Pověstnými v tomto ohledu se staly tábory zejména v Turecku, Srbsku a Rumunsku. Ruské zajatecké tábory na severu a jihu Ruska patřily také k oněm neblaze proslulým. Tisíce zajatců v nich zahynuly, tisíce přežily a tisíce z nich vzaly znovu zbraň do ruky a šly bojovat. Jednalo se o zajatce slovanských národností: Čechy, Slováky, Srby i Chorvaty a Poláky. Znovu oblékali uniformy a odcházeli ze zajateckých táborů, aby vytvářeli svá národní vojska.

Následující stránky podají jednak obecný přehled o zajatecké problematice v Rusku v první světové válce, jednak budou vyprávět o těch Čechách a Slovácích, kteří prošli nejdříve boji jako vojáci rakousko-uherské armády, pak byli zajati a ocitli se v ruských zajateckých táborech. Tam již od roku 1915 zřizovali zajatecké organizace a vstupovali do nich, aby se

V ruském zajetí

po mnoha měsících nebo dokonce po letech strávených v zajetí opět hlásili do dobrovolnického československého vojska. A poté zažívali válku znovu.

Téma českých zajatců v Rusku v době první světové války je poznamenáno neúplností, která je dána torzovitostí či absencí informací. Kompletní materiály včetně kartoték zajatců nebo statistik z ruských zajateckých táborů se nedochovaly ani v samotném Rusku, ani v archivech československých legionářů.¹ V současné ruské historiografické produkci, která vznikala po rozpadu Sovětského svazu, začala být v centru zájmu ruských historiků témata do té doby opomíjená: ruská občanská válka, doba J. V. Stalina, druhá světová válka a poválečná léta, resp. represe sovětského režimu. Také otázka první světové války, zajetí a zajateckých táborů se postupně dostávala do centra zájmu ruských historiků.² Již v roce 1992 vznikla v Rusku Asociace historiků První světové války. Výzkum byl umožněn díky otevřenosti ruských archivů regionálních i celostátních. Začaly vznikat dizertační práce zpracovávající regionální problematiku a práce zabývající se zajateckou tematikou z pohledu centrálních institucí.³

¹ Zbývá zpracovat tutéž tematiku také v teritoriu Itálie, Srbska, Rumunska a Francie. O českých zajatcích v Itálii existuje poměrně bohatá literatura, pramenná základna zatím není zmapována. Pokud se týká Srbska a Rumunska, tam žádné materiály, z nichž by se dalo vycházet, de facto neexistují. Jsme odkázáni pouze na skromné vzpomínky několika zajatců. Ve Francii bylo českých zajatců málo a jednalo se o ty, kteří přišli právě z Rumunska či Srbska. Ani k nim se mnoho pramenů nedochovalo.

² Za vynikající syntetickou práci lze bezesporu považovat dva díly *Dějin Ruska 20. století* ruských autorů pod vedením prof. Andreje Zubova. Český překlad viz ZUBOV, Andrej, *Dějiny Ruska 20. století*, 1, 2, Praha 2014. O první světové válce pojednává 1. díl (1894–1939).

³ Základní ruskou literaturou, o kterou se většina ruských historiků opírala, je práce ŽDANOV, Nikolaj a kol., *Russkije vojnoplennyje v mirovoj vojně 1914–1918*, Moskva 1920. Na téma zajatců v Rusku v první světové válce vznikly také dizertační práce – například IDRISOVA, Elvira S., *Inostrannyje vojnoplennyje Pervoj mirovoj vojny na Južnom Urale v 1914–1921*; BONDARENKO, Jelena, *Inostrannyje vojnoplennyje na Dalnem Vostoke 1914–1956* gg.; ZUBAROV, Igor, *Dějatelnost kollegii po dělam vojnoplennyh i běžencev Simbirskoj gubernii v 1914–1922*; TALAPIN, Anatolij N., *Vojnoplennyje Pervoj mirovoj vojny na territorii Zapadnoj Sibiri*, Omsk 2005. A další. V Rusku se konaly v roce 2004 konference například v Moskvě a v Krasnojarsku, které se věnovaly první světové válce včetně zajatecké otázky. Přehled nejdůležitější ruské literatury, právních dokumentů a ruských archivních pramenů k tematice podává

Zajateckou tematiku najdeme bohatě zpracovanou v literatuře německé, francouzské a italské.⁴ Například Itálie se svojí silně vyvinutou regionální hrdostí má dodnes ediční řady, které se specializují na určitý region.⁵ Tam nacházíme nejen řadu odborných publikací, ale také mnoho vydaných vzpomínek, deníků, korespondence. Literatura anglická a americká se soustředí více na zajatce druhé světové války, Američané pak ve velké míře na zajatce z korejské a vietnamské války. V české odborné literatuře žádnou soubornou práci věnovanou tématu českých zajatců v první světové válce nenajdeme.⁶ Je to opravdu překvapivé, když si uvědomíme, jak důležité a nezbytné bylo zajatecké hnutí pro růst a vůbec pro existenci čs. zahraničního vojska nejen v Rusku, ale i v Itálii a Francii. Historici čs. odboje si tuto mezeru uvědomovali. Například František Syřiště, bývalý ruský

ve studii GERGILEVA, Alla I., *Vojennoplennyje Pervoj mirovoj vojny na territorii Sibiri*, Krasnojarsk 2007. Táž je autorkou studie *Čechoslovackij korpus i vojennoplennyje Pervoj mirovoj vojny na territorii Rosii*, www.elibrary.ru

⁴ WEILAND, Hans, *In feindes Hand*, 1, 2, Wien, s. 456, 478; *Die Kriegsgefangenen in Deutschland*, Siegen-Leipzig-Berlin 1915, s. 112; *Kriegsgefangenen in Sibirien*, Berlin 1919, s. 24; CARTELLIERI, Gustav, *Hilfsplatz D7 vermißt, Karlsbad-Drahowitz*, Leipzig 1933, s. 279; KOWALEWSKI, Johann Victor, *Vergewaltigte Menschen*, Wien-München 1926, s. 359; BRANDSTROM, Elsa, *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914–1920*, Leipzig 1927; STERN, Otto, *Gefangene des Zaren, 1914–1918*, Bremen 1991; CAHEN-SALVADOR, Georges, *Les prisonniers de guerre 1914–1919*, Paris 1929, s. 316; COCHET, François, *Soldats sans armes. La captivité de guerre: une approche culturelle*. Bruxelles 1998; RACHAMINOV, Alon, *POW's and the Great War*, London 2002; SPEED, Richard B., *Prisoners, Diplomats and the Great War. A Study in the Diplomacy of Captivity*, New York, London 1990; WILLIAMSON, Samuel R., PASTOR, Peter, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War*, New York 1983; JACSON, Robert, *The Prisoners, 1914–1918*, Routlege 1989.

⁵ Např. nakladatelství Gino Rossatti a každoročně vycházející sborník *Memorie storico militari*.

⁶ Cenné informace o zajatcích přináší také: časopis League of Nations, č. 1–18, 1920–1921, publikace o činnosti americké YMCA: *Service with fighting men*, 1, 2, New York 1922. Větší pozornost je věnována období druhé světové války. Kromě bezpočtu memoárové literatury se objevují i práce souhrnnější. KUDELA, Josef, *V počátcích revoluce*, Praha 1923; NAJBRT Václav, *Berezovka*, Praha 1924. Nejnověji výborná publikace (faktograficky i metodicky), ovšem o druhé světové válce: PECKA, Jindřich, *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 1995.

V ruském zajetí

legionář, napsal v časopise *Naše revoluce* v roce 1925, že prací o zajateckém životě je v české literatuře zatím velmi málo, ale jeho soustavné vyličení bude nezbytným článkem dějin československého odboje zahraničního. O dílčí studii se pokusil Josef Kudela v knize *V počátcích revoluce* z roku 1923. Zajatci se zabýval Jindřich Pecka ve výborné práci *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava* z roku 1995, která ovšem sleduje problematiku cizích zajatců na českém území. Kniha je ovšem inspirativní po metodické stránce, protože překračuje hranice faktografické studie a přináší nová témata a nový úhel pohledu na zajetí.

Cílem následujících stránek je pokusit se zaplnit částečně tuto mezeru a podat přehled nejdůležitějších skutečností, které určovaly nebo ovlivňovaly život našich zajatců v Rusku. Představen bude průběh zajatecké akce v Rusku se všemi svými problémy, pozitivy i nedostatky. Druhá část knihy pak bude pojednávat o nejdůležitějších zajateckých organizacích Čechů a Slováků ve vybraných ruských zajateckých táborech.

Informace byly čerpány především z archivních materiálů ve Vojenském historickém archivu v Praze a v Archivu Národního muzea, dílčí informace pocházejí např. také z osobních fondů Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze (J. Kopta, J. Weiss), vztahujících se jakýmkoli způsobem k životu zajatců na území Ruska, k činnosti zajateckých organizací Čechů a Slováků v Rusku, československých ústředních odbojových orgánů, jejich zajateckých odborů a spolupracovníků na území Ruska. Jedná se ve mnohých případech pouze o torza původního materiálu. Využita v plné míře byla legionářská literatura a tisk.⁷ Z paměti a vzpomínek bývalých zajatců lze však vycházet jen do určité míry. Jsou psány s odstupem,

⁷ SOUČEK, Vladimír, *Z Olomouce na perské hranice*, Brno 1930; SOJKA, Bohumil, *Třemi díly světa*, 1, 2, Chicago 1919; JAROSLAVSKÝ, B., *Na východní frontě dobře*, Plzeň 1933; KUNSTYŘ, Jaroslav, *Viděl jsem dvě války*, Praha 1948; NĚMEC, Alois, *Ze zajetí do zajetí*, Hradec Králové 1974; VALOUŠEK, Jan, *Přes Karpaty do Sibíře*, Praha, b. r.; KUBKA, František, *Mezi válkami*, Praha 1969; *Dárnica-Kyjev, prvých deset tisíc*, Praha 1926; KUDELA, J., *V počátcích revoluce*, Praha 1923; PAVEL, Antonín, *Sibiřské úvahy I*, Praha 1924; *Legionářská odyssea – deník Františka Prudíla*, Praha 1990; ELIÁŠ, Alois, PASÁK, Tomáš, MOŽNÁ-MEISNAROVÁ, Fany, *V boji a zajetí*, Praha 1999; *Legionářské besedy*, Praha 1926 a 1927; *Za svobodu*, 1–4, Praha 1924–1927.

doplňovány údaji a poznatky z doby, kdy je jejich autoři psali. Číselné údaje jsou většinou nepřesné. Autoři se pochopitelně do jisté míry přizpůsobovali čtenářské poptávce, tj. často popisovali více exotické krajiny a zvyky tamních obyvatel, než samotný zajatecký tábor a život v něm.

Někdy však nebylo co přikrášlovat, jelikož zajatci v některých oblastech namísto koní využívali exotických velbloudů (sbírka ČsOL)

K dispozici jsou také deníky zajatců a korespondence. Vzpomínám a deníkům zajatců se bude věnovat IV. kapitola knihy Zajatec vzpomíná. Specifickým pramenem je též zajatecká korespondence, které se dochovalo velmi málo.

Pisatel nechtěl své blízké, jimž byl dopis určen, polekat a zarmoutit, proto se omezoval na stručné zprávy o dostatku jídla, o svém zdraví a bydlení. Také zde se pisatelé stylizovali, jejich dopisy byly často optimistické (těšili se na brzké setkání), trochu nostalgické (touha po domově, po mamince, po ženě a dětech...), plné víry v konec války. Zřídka se zajatec rozepsal o svých pochybách, zda přežije, či nikoliv, o hygienických podmínkách, špíně, všich, tyfových epidemiích či nepoživatelném jídle.

Z této obecné charakteristiky zajatecké korespondence se však vymykají dopisy budoucích dobrovolníků čs. vojska. Jejich náplní bylo totiž

V ruském zajetí

i zdůvodňování svého vstupu do vojska. Věděli, že jejich odchod do dobrovolnického vojska může způsobit zajatcově rodině v Čechách velké nepříjemnosti. Uvědomovali si závažnost svého rozhodnutí, omlouvali se za to svým blízkým, ale vyjadřovali odhodlání neustoupit od něho. V takových dopisech rodičům nechyběla pak jména jako T. G. Masaryk, E. Beneš, K. Kramář, J. S. Machar, samozřejmě Jan Hus, sv. Václav, sokolské ideje a idea osvobození čs. národa.

Dokážeme odpovědět na otázku, proč naši zajatci odcházeli dobrovolně znovu do vojska a do války? Zda věřili skutečně v osvobození českého národa? Co bylo opravdovým důvodem jejich odchodu na frontu? Jednoznačnou odpověď bohužel dát nemůžeme, protože sami tito muži ji často nedokázali formulovat. Ve dvacátých letech 20. století navrhoval spisovatel a ruský legionář Josef Kopta uspořádání ankety mezi bývalými spolubojovníky, aby zjistil pohnutky, které je vedly ke vstupu do čs. vojska. Anketa, dnes by se hovořilo o sociologickém průzkumu, se však nakonec neuskutečnila.

Nelze tedy již zjistit počet zajatců, kteří vstoupili do československého vojska na Rusi pevně přesvědčení o správnosti Masarykovy myšlenky vytvoření samostatného státu a ochotni položit za ni život. Stejně tak neurčíme počty těch, pro něž byl opětovný vstup do vojska záchranou před útrapami zajetí. Snažit se v takových případech kvantifikovat je tedy marné. Ale předpokládané důvody, proč se naši zajatci hlásili do vojska, lze alespoň nastínit.

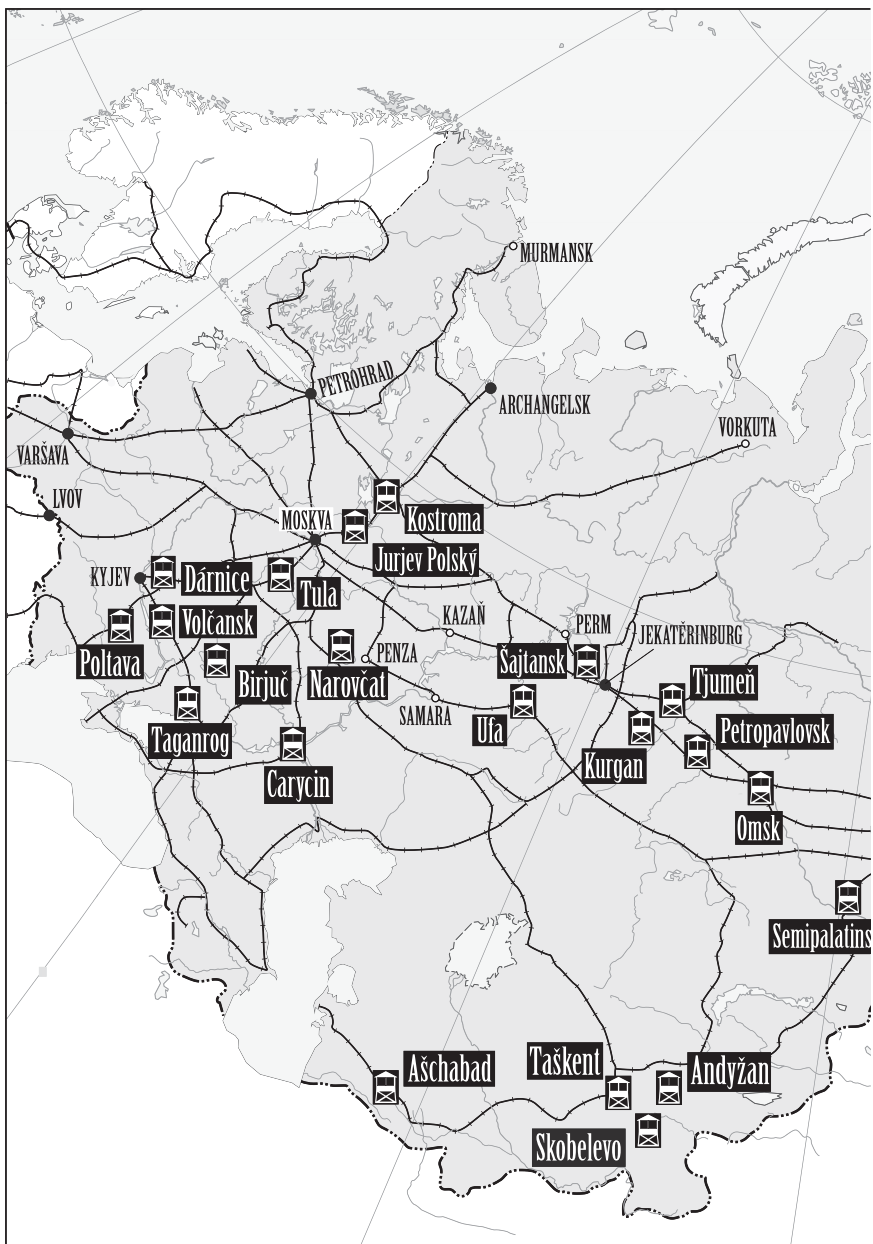
Mezi nejdůležitější faktory jejich rozhodnutí by určitě patřil negativní vztah k rakousko-uherské monarchii umocněný čerstvými zážitky z rakouských pluků i pocitem jazykového útisku. To byly u mnohých právě spouštěcí faktory, které je přivedly k dobrovolnému odchodu do zajetí. Velkou roli sehrály myšlenky Sokola a myšlenky české národní hrdosti a soudržnosti. Později to byla jistě i víra v Masarykovy ideje. Důvody však mohly být i velmi prozaické: vstup do vojska byl únikem ze zajetí, záchranou před hladem, jednotvárností a nesvobodou. Smrt v boji byla pro mnohé muže přijatelnější než bezmocná smrt v anonymitě zajateckého tábora.

Faktem tak zůstává, že čeští zajatci do legií vstupovali a bojovali, ať už z pohnutek ideových či materiálních. Byli jediným zdrojem doplňování

početního stavu dobrovolnického vojska, které se stalo nepostradatelným a určujícím faktorem v diplomatickém vyjednávání o existenci nového československého státu.

Hned v prvních měsících války padly do zajetí desetitisíce ruských vojáků

ZAJATECKÉ TÁBORY NA ÚZEMÍ RUSKA BĚHEM PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY S VÝZNAMNÝMI ZAJATECKÝMI ORGANIZACEMI ČECHŮ A SLOVÁKŮ

Dárnice

zajatecký tábor

metropole a další důležitá centra

železnice

